

FALUDI FERENC FORRÁSÜNNEPE

AVAGY A TARCSAI SAVANYÚVÍZ NIMFÁJA *

A Vas vármegyében fekvő Tarcsa a XVII. század elején híresült el savanyúvizéről. Ez a Felsőőr feletti, Gyimótfalvával határos falucska 1921 óta az ausztriai Várvidékhez, azaz Burgenland tartományhoz tartozik, német neve Bad Tatzmannsdorf. A több forrásból előtörő savanyú ásványvíz, avagy borvíz (latinul acidula) századok óta ivókutakat és fürdőt táplál. E források első írásos említése egy 1621-ben, Regensburgban megjelent könyvecskében maradt fenn, amely Johann Mühlberger 1620. július 25-én, a gyimótfalvi kúrián elhangzott, *Scaturigo Salutis* (Az egészség forrásvize) című prédikációját tartalmazza.¹ A lutheránus lelkész, a földi gyógyforrásokat és az égi kegyelem forrását összevető prédikációját akkor tartotta, amikor maga is a tarcsai savanyúvízzel kúrálta magát;² éppen ezért a textust Zakariás próféta könyve 13. részének első verséből vette: "Azon a napon forrás fakad Dávid háza és Jeruzsálem lakói számára, hogy lemossa a vétket és a szennyet." A prédikátort Ludwig Kinsperger (Königsberger) hívta Gyimótfalvára (Jormannsdorfba). A falu, amely húsz másikkal együtt a borostyánkői uradalomhoz tartozott, a XVII. század elején került az osztrák Königsberg család kezébe.³ (Ez a terület kétszáz esztendeig, 1447-1647 között, Ausztriának volt elzálogosítva.)

*A tarcsai savanyúvíz-forrás ábrázolása. Regensburg, 1621.
(Részlet a Scaturigo salutis címlapmetszetéről)*

----Az említett könyvecske címlapkeretében, felül a tarcsai völgyet ábrázolták, alul a Fons vitae, azaz az élet forráskútjából kikelő Krisztus látható. A 23. zsoltár egyik XVII. századi magyar parafrázisa hasonlóképpen állítja egymás mellé a profán és a szakrális forrás képét:⁴

A múzsák szállási, nymphák hú forrasi,
poéták laureája;
De a mennyei kút, kire számos nép fut,
nem Pegasus ásványa,
Mely az én lelkemet, mint harmat zöld füvet,
gyakorta megújítja.

A görög mitológia szerint a lelkesítő Hippocrene-forrás Pegasus patája nyomán fakadt a Heliconon, a hegy tövében Aganippe nympa forrása csörgedezett, a Parnassuson pedig a babérfáktól (laureáktól) övezett Castalia-forrás bugyogott; ezekben a Múzsák fürödtek, s aki pedig vizükből ivott, az ihletet nyerve, koszorús poéta lett.

----Tarcsát, amelynek a XVI. század óta a Tarródy család volt a birtokosa,⁵ 1620 után már előkelő vendégek is gyakran felkeresték. Az első látogatók egyike Gersei Pethő Gáspár (?-1636) volt, aki egy kissé eltúlozta az ivókúrát, hiszen a kezdő napon négy meszely vizet, másodnap nyolcat s néhány nap múlva pedig harminc meszelyt ivott meg. 1622. június 12-én levelet küldött Tarcsáról Poppel Évának (1585-1640), Batthyány Ferenc özvegyének, aki maga is a savanyúvíz-források rendszeres látogatója lett a későbbiekben, s a nem kívánt hatásról így panaszkodott: "megcsömöllöttem az feles víztől, és annyira megutáltam mind ételt-italt, hogy ugyan igen megalíltam utána; az gyomrom pedig semminemű ételt nem akar bevenni, az savanyóvizet sem tudom immár mi módon köllessék innom."⁶ Wizkelety János az aréna, azaz a vesekő gyógyítására ajánlotta a gyógyvizet Loránth Ferencnek, a Pozsonyi Kamara tanácsosának írt levelében (Kismarton, 1624. június 3.): "Az én tanácsom az, hogy [...] rakodnék fel kegyelmed és menne Tarcsára, lenne az Balásfy Istvánné [=Tarródy Erzsébet] asszonyom házánál kegyelmed szálláson, szólana Balásfy uramnak is kegyelmed, az savanyúvizet inná kegyelmed, és megszabadulna az arénától."⁷

----Batthyány Ádám 1627. június 14-én Rohoncon kelt levelében arról tudósította anyját, Lobkovitz Poppel Évát, hogy "holnap palatinus uram, úgy hallottok, hogy ide akar jönni, és inned osztán úgy akar az Savanyóvízhez menni."⁸ Június 17-én a nádor, Esterházy Miklós (1582-1645) már a Savanyóvíztől írt a rohonci vendégeskedésről feleségének, Nyáry Kristinának, megemlítvén, hogy "a vízitalhoz - Isten vélem lévén - holnap kezdek derekasan, noha ma is ugyan jól ittunk azért már benne. Remélem, hogy Isten egészségemre adja."⁹ A nyár közepi időpont volt a 15 napos ivókúra szokott ideje. Esterházy Miklós 1628-ban július 20-tól augusztus 7-ig; 1631 júliusában két hétig; 1635-ben pedig július 23-tól augusztus 2-ig időzött itt.¹⁰ Feleségének ekkor írt leveleiben az ivókúra részleteiről is beszámolt: "Mi, édes fiam, váltig isszuk a vizet itt, úgy tetszik, nem haszon nélkül."¹¹ Bosnyák Tamásnak, 1631. július 5-én, a savanyúvíz latin elnevezésével, "in Acidulis" írta a nádor: "Hogy kegyelmed az salétromos vízben fürdik, ítélem hogy köszvén ellen hasznos, mi is most belsőképpen eléggé fürdünk is az Savanyúvíznél."¹² Esterházy Miklós 1636. június 27-én I. Rákóczy Györgynek küldött levelét is "in possessione Tartsa ad acidulas" datálta.¹³

----1637. július 26-án Poppel Éva fiának, Batthyány Ádámnak ezeket írta Tarcsáról. "Akarám értésedre adnom, édes fiam, hogy én ide érkeztem immár az Savanyóvízhez, de igen alkalmatlan és szoros szállásunk vagy. Valami két levélszint kölylene csináltatnunk, s nincs kikkel. Kérlek azért, hadd meg az szalónaki gondviselőidnek, hogy legyenek segítséggel az színek csináltatásában. Emellett azon is kérlek, parancsolnád meg, hogy az én asztalomra való bort adnának a várbúl, amikor kéretek."¹⁴ 1638 áprilisában Vas vármegye közgyűlése megtiltotta Poppel Évának, hogy a falu határában házat építsen.¹⁵ A tiltásnak kevés fogantja lehetett, hiszen Poppel Éva Dobráról, 1639. július 4-én már azt írta, hogy "Akarám értésedre adnom, édes fiam, hogy én immár az Savanyóvízhez akarok indulni, s a házam penig nem kész még, egyébaránt alkalmasint készen volna, csak hatezer téгла héával vagyok."¹⁶

----1640. december 12-én Batthyány Ádám inventáriumot készíttetett elhunyt anyjának tarcsai házaról. "Az Savanyúvíznél uram önagysága parancsolatjából, öreg asszonyom önagysága házánál egy-más portékámnak fölírása" című jegyzék a fellelt tárgyak közt kuglikat és négy labda-verni való fát is említ, amelyeket az ivókúrát idején üzött játékokhoz használhattak.¹⁷ 1641. július 19-én Zrínyi Miklós egyik jó barátja, Keglevich Zsigmond levelében szállást kért Batthyány Ádámtól: "Immár útban vagyok és a Savanyóvízhez mégyek. Kérem alázatosan kegyelmedet, méltóztassék ott az Savanyúvízben való házaiban szállást adni egy kevés időre."¹⁸ Wesselényi Anna (1584-1650), aki már 1636 nyarán is járt Tarcsán,¹⁹ 1642. július 28-án innen írta fiának, Csáky Istvánnak, hogy "itt most a Savanyúvíznél jó doktorra találtunk, Győrött lakik, itt a Savanyúvíznél váltig próbálgatja az orvosságokat velünk."²⁰

----Adam Trajan Benešovský (1586-16??) cseh lutheránus lelkész 1621-ben, a hazájában megindult vallásüldözés miatt, Szalónakra, majd Sopronba, azután pedig Zsolnára menekült; 1640-től Nyitra megyében, a Pöstyén közelében fekvő Vágdebrődön (Drahovce) lett evangélikus prédikátor.²¹ Ekkoriban a pöstyéni fürdőről neolatin dicsőítő költeményt írt, amely 1642-ben nyomtatásban is megjelent Trencsénben. E füzetkében nyoma van a szerző korábbi szalónaki tartózkodásának is, hiszen a tarcsai savanyúvízről is olvasható benne egy epigramma:²²

AD POTORES ACIDULARUM PROPE CASTELLUM SLEINING
IN INFER[IORE] HUNGARIA BIBENDO EFFUNDEBAT

Qui bibis hanc mundam puram mediocriter undam
Deponas veteres mores hic, atque priores,
Sollicites quoque supremum Medicum prece; demum
Hac posses uti; sic proderit illa sAluTi.

(Az Alsó-Magyarországon, Szalónak várkastélya közelében, ivásra kifolyt savanyúvíz ivóinak. - Te, aki mértékletesen iszod ezt a finom tiszta vizet, vedd le régi erkölcsödet itt, és az előzőeket, és zaklasd könyörgéssel a legfőbb Orvost, éppen azzal volnál képes használni, így az javadra lehetne a gyógyulásban.) A "saluti" szóban a nagy A és T a szerző monogramja.

----1644-ben Ludwig Königsberg fia, Kristóf, eladta Borostyánkő várát és uradalmát gróf Batthyány Ádámnak (1610-1659).²³ Az uradalom székhelye Pinkafő (Pinkenfeld) mezővárosban volt, nagyméretű emeletes kastéllyal és majorsággal. Ettől kezdve került a Tarcsával szomszédos Gyimótfalva, az 1524-26 közt épült emeletes udvarházzal, a Batthyány család birtokába.²⁴

----1647. június 30-án Pálffy Pál arról értesítette Pozsonyból Batthyány Ádámot, hogy "palatinus uram is ez jövő héten az Savanyóvízhez mégyen Tarcsára."²⁵ Az új nádor, Draskovich János (1603-1648) tehát hosszasan kúrálta ott magát, hiszen augusztus 4-én még Tarcsáról írta, hogy "itten savanyúvízzel élek".²⁶ Egy Werner Ádám nevű orvos 1650 körül azt fejtegette levelében Nádasdy Ferencnek, hogy felesége, Esterházy Julianna elmehet-e gyógyulása végett a tarcsai savanyúvízhez.²⁷

----1649. július 26-tól nem más mulatta itt az időt, mint a költő Zrínyi Miklós, aki augusztus 8-án, kéthetes ivókúrája vége felé, Batthyány Ádámnak írott levelét "apud Acidulas ad Tarcham habitas" datálta.²⁸ A hosszú pihenő az ekkorra már készen lévő *Szigeti veszedelem* csiszolgatására is alkalmat adhatott számára.

----1650. augusztus 6-án egy Johannes Rauch nevű orvos megbízást kapott a Szentviszlói Deseő családtól, hogy fürdőt építsen a gyógyforrásoknál.²⁹ A 11 Celsius-fokos hidegvizet természetesen melegíteni kellett erre a célra.³⁰ Ettől kezdve némelyek a savanyúvizet ivásra és fürdőzésre egyaránt használták, azt remélve, hogy a kettős orvoslás hatásosabb lehet. A vizet sokan borral izesítették. 1675-ben olyan kútházat emeltek a tarcsai savanyúvíznek, amelynek kávján az építés dátuma is szerepelt.³¹ A XVII. század elejétől a birtokközponttól gyakran pinkafőinek (pinkenföldi) is nevezték a forrásokat. 1718. június 22-dikén Bécsből írta Csáky Imre (1672-1732) kalocsai érsek Károlyi Sándornak, hogy "most az savanyúvíznek italját continuálván, az orvosaim praescriptiójából is az tarcsai, vagyis pinkaföldi feredőbe menni szándékozom."³²

----Mikes Kelemen egyik leveléből (Rodostó, 1720. augusztus 23.) a korabeli ivókúrák technikáját lehet megismerni: "mi négy napig elhadtuk volt Rodosztót, és négy mélyföldnyire voltunk savanyúvizet innya. ... A víz kősziklákból foly ki, de mégis nem tiszta, és a sok nép aztot felzavarván, sáros vizet iszik. Mink is másnap, hogy odaérkeztünk, elkezdettük az italt, és egy nagy üst tele volt vízzel a tűzön, mert melegen kell innya; és sokan voltunk, akik ittuk. ... mindenikünk megivutt harmadnapig tizenkét ejtelyit belőle, némelyik többet, mert aki legtöbbet iszik, aztot legtöbbet is purgálja. A vizet ebédig kell innya, és addig szüntelen kell járni vagy futni, hogy jobban használjon."³³ Bethlen Kata 1753 júliusában a Hargita tövében fekvő Lóvétéről írt levelet Teleki Lászlónak, amelyben a közeli Kérulyfürdőnél fakadó savanyúvíz hashajtó hatását értékelte: "ez a savanyúvíz nem igen laxálja az embert. Kevés laxáló ereje vagy, s minthogy annyit nem ihatom, hogy laxáljon, igen kevés hasznát érzem, noha éhomra ittam meg két ejtelt, sőt harmadfélbe es felmentem, de többre lehetetlen mennem."³⁴

----Bél Mátyás az 1740-es években készítette *Notitia Hungariae* című, a magyarországi vármegyék részletes leírását tartalmazó, többkötetes munkáját. A Vas vármegyét bemutató, ám kéziratban maradt részben, a savanyúforrásokról szólván, Tarcsáról nagyon részletes leírást olvashatunk. Magyarra fordítva ez a következő: Nevezetes köztük a tarcsai (németül Tatzendorf), de ez nem annyira izletességével, mint inkább gyógyító hatásával jeleskedik. Tűzön megmelegítve igen gyógyító fürdő; a beteg test számára nagyon hasznos. A kút (nyugalmi vízszintje) magas fekvésű és csaknem kézzel elérhetően lehet belőle meríteni. Vízének színe fehérben játszik, csípős, nehezen nyelhető és csaknem leheli a ként. De kellemetlenség nélkül iható, bár nem egyformán használ mindenkinek. Vízétől a mellbetegek - különösen, ha borral elegyítik - köhögnek. Párját ritkító gyakorlat szerint, alkalmas akár a magunk felüdítésére, akár kinek-kinek egészségi állapota megvizsgálására. Fürdőzési idényben nemcsak a szomszédságból, hanem messzibb vidékekről is sokan összesereglenek, hogy egészségüket ápolják. A forrásnál egy kis épület található, s ebbe facsatornákon át vezetett víz egy rézüstben gyűlik össze. A fürdők elosztására minden egyes személynek rocskát adnak; ezek rendbe rakva mindenkor oda vannak készítve. A víz hatása elsősorban a mell egészségére ajánlott. Akik ebben a pontban egészségesek, testük egyéb részeit kedvükre áztathatják. Viszont súlyosabb a dolguk azoknak, akik nehezen szedik a lélegzetet, mivel a víz fojtogatja a keblüket. A gyógyulók pedig azt tapasztalják, hogy tagjaikat fürdés után bizonyos fokú bágyadság tölti el. A fürdőzőknek tehát - hogy erre visszatérjünk - az a közös sorsuk: miközben egészségük javul, egész testükben különféle ernyedtséget és zsibbadásokat éreznek. De jóllehet ebből a tarcsai forrásból az ilyen módon alkalmazott fürdő a különféle betegségek mérséklésére jól megfelel, főhatása mégis az ér-, köszvény-, fekély-fájdalmak megszüntetésében rejlik; feltéve, hogy akkor veszik igénybe, amikor a betegségek első jelei azt megengedik. Sok embert erre - természetesen - tulajdon tapasztalat tanított meg. A forrás nevét Tarcsa községről kapta, noha Pinkafő sem esik messze innét, ezért pinkafőinek is nevezik.³⁵

----Új korszak kezdődött Tarcsán, amikor 1752-ben az új nádor, gróf Batthyány Lajos (1696-1765) megszerezte a helybéli Dezső családtól a fürdő tulajdonát.³⁶ A XVIII. század második felében már több szép fürdőház és egy fürdőkastély is állt a faluban. Ekkoriban Komáromi János Péter (1692-1761) orvos a melankólia gyógyítására alkalmazta a savanyúvizet, s ő volt az első, aki tudományosan értekezett róla (*Tractatus chemicus-medicus de fonte salubri in pago Tatzmanskorf, Tarcsa Hungaris dicto*). Erről a kéziratban maradt munkáról Weszprémi István (1723-1799) híres orvostörténeti könyvében (*Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Pars II. Lipsiae-Viennae, 1778.) emlékezett meg, hozzáfűzván, hogy a tarcsai vizet már jó ideje palackozva árusították Bécsben, ahol 1763-ban Ignaz Wetsch orvos nyomtatásban kiadott disszertációja (*Examen chemicum-medicum aquae acidulae Tarcsensis vulgo Pinkenfeldensis dictae*) szolgáltatta a reklámot.

----1777-ben, címlapján egy korszából vizet öntő forrásnimfa képével, ugyancsak Bécsben jelent meg a *Gesundbrunnen der Österreichischen Monarchie* című könyv, amelynek szerzője Johann Crantz (1711-1797) bemutatja Tarcsát is, ahol 1772-ben maga is megfordult: "Tarcsa deutsch Tatzendorf liegt an der steyrischen Gränze unweit Pinkenfeld. Der Sauerbrunn entspringt in einem morastigen Thale; sein Ursprung ist mit Holz eingefast. Er ist klar wie Krystall, wirft Luftbläschen auf, und belegt die Rinne, wodurch er zum Baden gewärmet zu werden in einem Kessel mit Ocherrinde geleitet wird, wie mich solches Herr Tolnay Med. Cand. Versihert hat." (Tarcsa, németül Tatzendorf, a stájer határnál

fekszik, nem messze Pinkafőtől. A savanyúkút egy mocsaras völgyben fakad; forrásfeje fával van bekerítve. Ez tiszta, mint a kristály, légbuborékokskákat vet fel, és csatorna fedi, amelyen az a fürdőhöz a melegítéshez egy üstbe sárga fakéreggel van elvezetve, miként nekem ezeket Med. Cand. Tolnay úr bizonyította.) Losonczy István országismertető tankönyvében, a *Hármas kistűkörben* (Pozsony, 1771) Vas vármegye leírásából nem hiányzik: "Tarcsa, híres fürdővel és savanyúvízzel."

----1775 augusztusában Tarcsára látogatott Faludi Ferenc (1704-1779) a magyar rokokó irodalom legjelesebb szerzője, aki élete során, a jezsuita rend tagjaként, Nyugat-Magyarország és a szomszédos Ausztria nagyobb rendházait sorra bejárta. 1740-től 1745-ig a magyar zarándokok gyóntatója volt Rómában. 1743-ban, "Carpato Dindimeio" pásztori néven tagja lett az ottani Accademia dell'Arcadia nevű irodalmi társaságnak. Kőszeg, Sopron, Graz, Pécs, Buda, Besztercebánya, Nagyszombat és Bécs után, Pozsonyban töltötte a legtöbb időt, tanítással és különböző más megbízatásokkal, miközben a költészetet, a próza- és a drámaírást egyaránt művelte. Rendjének feloszlata (1773) után a Batthyány család birtokán fekvő Rohoncon élt, mint az ottani szegényház papja és igazgatója.³⁷ A tarcsai savanyúvizet felkereső agg költőt megihlette a savanyúforrás és a följe épített kútkáva felirata, amelyről latin és magyar nyelvű versben emlékezett meg: *Carmen saeculare super fonte acidularium Tartsae. - A tarcsai savanyúvízről, mikor azon kútnak felállítása után a századik esztendejét emlegettük 1775-ben.* A magyar vers szavai szerint a "kút torkán, a márvány kerítő látszatos homlokán" az 1675-ös évszám állt. A latin nyelvű elégia, amely Faludi kézirat *Omniarium*ában maradt fenn, és a belőle készült magyar vers 1786-ban jelent meg először nyomtatásban.³⁸ A szerző ugyancsak az *Omniarium*ban adott magyarázatot az e versekben megjelenített forrásünnepre, amelyet antik példák nyomán igyekezett ismét meghonosítani:

----"Fontinalia dies festus Romanis, quo in fontes perennes flores et corollae inficiebantur, et putei coronabantur aqueis talem fontem ut NN est, unde tanta in nos permanant omnibus ornari."³⁹ (A Fontinalia a rómaiaknál ünnepnap, amikor a maradandó forrásokra virágokat és koszorúkat akasztanak, és a kutakat megkoszorúzzák, a gyógyvizeknél az olyan forrást, mint az NN. Innen maradt ránk, hogy az ilyeneket mindenféleképp feldíszítjük.) Faludi ismerete pontos volt a szertartásról, hiszen a rómaiak úgy tartották, hogy a forrásokban nimfák lakoznak, akiknek a Fontinalia (Fontanalia) ünnepén, október 13-án áldozat bemutatásával és virágfüzerekkel kedveskedtek.⁴⁰ Magyarországon először Szenci Molnár Albert 1604-ben, Nürnbergben kiadott szótára említette meg ezt a római kultuszt: "Fontanalia, g. n. pl. Kutaknak tulajdonított ünnepek voltak, midőn az jó kutakba koszorúkat hántanak."

----Az ókori írók közül Terentius Varro (i. e. 116-27) tett rövid említést erről a szokásról (*De lingua latina*, VI, 22): "Fontanalia a Fonte, quod is dies feriae eius; ab eo tum et in fontes coronas iaciunt et puteos coronant." (Forrásünnep a Forrásról, mert ez az ő ünnepének napja; amiatt aztán meg a forrásokba koszorúkat dobunk és a kutakat megkoszorúzzák.) Horatiusnak a sabinumi Bandusia forrását megéneklő ódája (*Carm.* III. 13.) a forrásünnep előestéjén született. Nyitó és záró strófáit idézzük:

O fons Bandusiae, splendidior vitro,
dulci digne mero non sine floribus,
cras donaberis haedo,
cui frons turgida cornibus

Fies nobilium tu quoque fontium
me dicente cavis inpositam ilicem
saxis, unde loquaces
lymphae desiliunt tuae.⁴¹

(Óh, Bandusia kristálynál tisztább forrása, édes színborral méltán, s virágoktól sem mentesülve, holnap gödölyével ajándékozlak majd meg, őneki szarvaktól duzzadó homloka... Te is a nemes források egyike leszel, amikor én megénekelem az öblös sziklába gyökerezett tölgyfát, ahonnan locsogó habjaid futnak alá.)

----A humanisták felelevenítették a források kultuszát. Janus Pannonius is írt egy forrást köszöntő elégiát, amikor barátjának, Galeotto Marzióinak szülővárosát kereste fel (*Carmen de fonte Narniensi*). Az 1458. június 9-én született, s Horatius-reminiszcenciát rejlő elégia első kettő, és 25-30. sora így hangzik:

Sacri fontis, ave, mater Feronia, cuius
Felix Paeonias, Narnia potat aquas.

Ocius huc adsit toto grege pinguior haedus,
Mutet et effusus, vitrea stagna, cruor.
Adsint et liquido Bacchi cum munere flores,
Nec cesset laudes vox resonare pias:
Salve iterum e Latiis, longe celeberrima, Nymphis,
Hospitis et grati suscipe dona libens!⁴²

(Üdvöz légy szent forrás anyja, Feronia, akinek gyógyító vizét a boldog Narnia issza. ... Gyorsan itt legyen az egész nyájból egy hízóttabb gödölye, és kiontott vére fesse be a kristályos vizet. Legyenek itt virágok is Bacchus folyékony adományával együtt, ne enyésszen el a hangom kegyes dicséreteket zengeni: Áldott légy ismét a legesleghíresebb a

latiumi nimfák közül, és a jövevény hálás ajándékait szívesen fogadjad!)

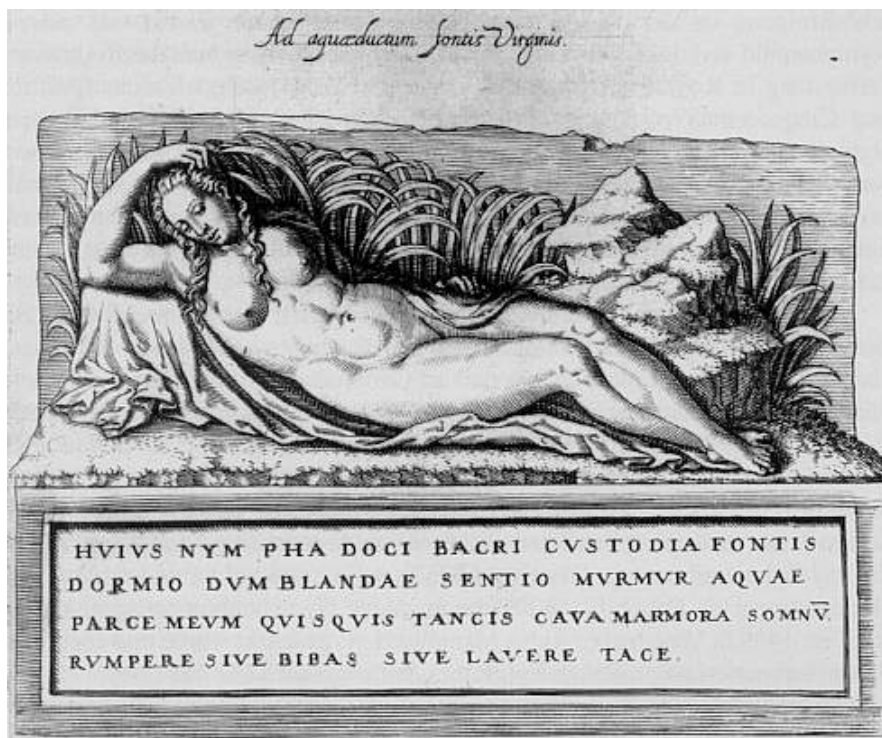
----Az ifjabb Plinius egyik levelét (*Epistolae*. VIII. 8.) a Clitumnus-forrás részletes bemutatásának szentelte. A levél végén arról is írt egy bizonyos Romanusnak, hogy "leges multa multorum omnibus columnis, omnibus parietibus inscripta, quibus fons ille deusque celebratur." (Olvasod majd sokaknak sok feliratát minden oszlopon, minden kövön, amelyekkel maga a forrás és az istenség dicsőítetik.) Ilyen szövegeket bőven találunk a latin feliratoknak a XIX. században Mommsen és munkatársai által készített, *Corpus Inscriptionum Latinarum* című, hatalmas gyűjteményében. Weszprémi István orvostörténeti könyvében,⁴³ a Nagyvárad melletti termálfürdőről szólván, egy ott látható érdekes római kori fogadalmi követ említ meg, amelyet valamikor a XVI. század során vihettek oda:⁴⁴

[Dat ti]bi marmoreo caesam de monte Dian[am]
Regina undarum, Nympha, decus nemo[rum]
[Vo]to damnasti perfecta quem prece Bassus
Moenitae proter moenia Germisarae.⁴⁵

(Neked adja e márvány sziklából kifaragott Dianát, vizek királynője, nimfa, ligetek dísze, Bassus, akit teljesült kéréséért fogadalmi ajándéokra köteleztél Germisara erődített falai közelében.) Germisara az antik Dacia provinciában, az Apulumból Sarmizegetusa felé vezető út mentén, a Maros jobb partján fekvő római település volt, amelynek maradványai a gyógyforrásairól ismert Algyógy mellett, Csikmó falunál vannak.⁴⁶ A Gyulafehérvárhoz közel eső gyógyi termálfürdőt 1559-ben Izabella építette ki, s később az erdélyi fejedelmek is használták; így 1629 áprilisában a betegeskedő Bethlen Gábor, 1638-ban pedig I. Rákóczi György és családja kúrálta magát ottani fürdőzéssel.⁴⁷ A 20XVIII. században Bod Péter is többször járt itt. Az egykori római provinciák területén szép számmal maradtak fenn "Genius sanctus huius loci" (e hely szent Szelleme) és "Nympis" (a nimfáknak) feliratú oltárkövek. Martialis egyik epigrammája, amelynek az a csattanója, hogy a nimfák templomának ajándékozott verseket vízbe dobják (IX, 58.), ezekhez hasonlóan kezdődik:

Nympha sacri regina lacus, cui grata Sabinus
Et mansura pio munere templa dedit, ...

(Szent tónak királynői nimfája, akinek Sabinus, jámbor ajándék gyanánt, becses és megmaradó templomokat épített, ...) Az ókori irodalmi szövegek néha a prosopopoeiával is élnek, azaz a forrás maga is megszólal, miként Ovidiusnál Arethusa nimfa, aki a "Cur sis, Arethusa, sacer fons?" (Miért lettél, Arethusa, szent forrássá?) kérdésre válaszolva, elmondja viszontagságos életét, és azt, hogy Diana miként változtatta őt szent forrássá (*Metamorphoses*, V. 573-641).⁴⁸ ----A reneszánsz korban igen népszerűvé vált egy bizonytalan eredetű forrásfelirat, amelyet többnyire egy alvó nimfa szobra mellett helyeztek el, s amely e nimfa nevében íródott. A sok említés közül az egyik dokumentum Jean Jacques Boissard (1528-1602) francia neolatin költő *Antiquitatum Romanorum, seu Topographia Romanae Urbis* (I. pars, Frankfurt, 1597.) című könyve, amelyben, képpel kísérvé, az olvasható, hogy a római Campus Martiuson is volt egy alvó nimfát ábrázoló szobor, mégpedig az Aqua Virginis nevű vízvezetéknek a Colocciak háza mentén álló ívénél:⁴⁹ ----"In arca marmorea super fonte leguntur hi versus antiquis characteribus, qui sub statua Nymphae dormientis erant adscripti: Sed statua inde sublata est. (Egy márvány boltozatban, egy forrásfő fölött olvashatóak e sorok antik betűformákkal, amelyek egy alvó nimfa szobra alá voltak felírva. Ám a szobrot innen alá vitték.):

*Alvó nimfát ábrázoló relief Angelo Colocci római kertjében. 1957.
(Rézmetszet J. J. Boissard könyvéből.)*

Huius Nympha loci sacri custodia fontis
 Dormio, dum blandae sentio murmur aquae.
 Parce meum, quisquis tangis cava marmora, somnum
 Rumpere; sive bibas, sive lavere, tace!"

(Ennek a helynek a nimfája, a szent forrás őrizője, alszom addig, amíg érzékelem a kellemes víz csobogását. Kímélj meg attól, bárki, aki érinted az öblös márványokat, hogy álmomból fölverj, akár igyál, akár mosakodjál: hallgass!)

----A szobor és a hozzá tartozó epigramma a XV. században bukkant fel az antik feliratok gyűjtőinél és az irodalomban, majd a XVI. századtól kezdve lassanként Európa-szerte elterjedt. A veronai Felice Feliciano (1433-1479) római feliratok gyűjtése végett 1479-ben Magyarországon járt. Pannoniai gyűjtésének egy része csupán honfitársának, Michael Fabricius Ferrarinusnak XV. század végi másolataiban maradt fenn. A XIX. században, Mommsen és aggályoskodó munkatársai, mint bizonyosan nem ókori szöveget idézik a "Huius nympha..." kezdetű epigrammát, amely adataik szerint, az itáliai reneszánsz kerteken kívül, valahol a Duna partján is megvolt.⁵⁰ Az általuk használt Ferrarinus-féle kéziratban ez olvasható a vers leőhelyéről: "Hic lapis est super ripam Danuui, in quo est sculpta nympha, ad amoenum fontem dormiens, mirabili arte fabricata. Sub figura est hoc epigramma subscriptum sculptum, ut vides." (Ez a kő a Duna partja fölött van, amelyen egy kifaragott nimfa, gyönyörű forrásnál alvóként, csodálatos mesterséggel készült. A figura alatt ez a vésvé írt epigramma van, amint látod.)

Albrecht Dürer (1471-1528): A forrás nimfája 1525.
(Színezett tollrajz. Bécs, Kunsthistorisches Museum)

----Az elmúlt ötven esztendő során a nemzetközi neolatin-kutatásban, Otto Kurz (1908-1975) publikációja óta sok tanulmány született a rejtélyes forrásfeliratról és az alvó nimfa ábrázolásairól.⁵¹ A heidelbergi egyetemen (Ruprecht-Karls-Universität) oktató magyar művészettörténész, Pataki Zita Ágota, 2005-ben megjelent alapvető monográfiája immár teljes áttekintést nyújt e kutatás kérdéskörében.⁵²

Id. Lucas Cranach (1472-1553): A forrás nimfája 1540.
(Táblakép. Washington, National Gallery of Art)

----Több mint húsz esztendeje már annak is, hogy Ritoókné Szalay Ágnes jóvoltából, Magyarországon is ismertté vált ennek az olasz humanisták által feljegyzett, majd Dürer (1471-1528) és idősb Lucas Cranach (1472-1553) által képeletből megfestett forráskútnak és feliratának története. Ő ismertette azt a két XVI. századi kéziratos feljegyzést, amelyek szerint, ilyen kutat állítottatott Mátyás király (1443-1490) is a Duna partja fölött, talán budai palotájának kertjében.⁵³ Az egyik feljegyzést a Bártfán született Georg Henisch (1549-1618) orvosdoktor, az augsburgi Szent Anna Gimnázium professzora, 1580 őszén írta be egy magyar főnemes, Stansith Horváth Gergely (1558-1597) emlékkönyvébe.⁵⁴ A másik feljegyzés egy 1565-ben kiadott könyv belső tábláján olvasható, amelynek első possessora a Kolozsvárott született brünni orvos, Jordán Tamás (1539-1585) volt.⁵⁵ Mindkét feljegyzés közös abban, hogy Mátyás király sokszor idézett, koholt epitáfiumát is tartalmazza.⁵⁶ A talán Jordán Tamás kezétől származó bővebb szöveg a következő:

----"Perennialibus pactis cum Turca induciis Mathias rex Hungariae fontem solido exornatum marmore Budensi arce dicitur exsulpsisse cum dormientis nymphae expressa imagine, Marti postmodum vale dicturus extremum hac inscriptione:

Fontis nympha sacri, somnum ne rumpe, quiesco
Dormio dum blandae sentio murmur aquae.

Epitaphium Matthie Regis Ungariae

Matthias iaceo rex hac sub mole sepultus,
Testatur vires Austria victa meas.
Terror eram mundo: metuit me Caesar uterque,
Mors tantum potuit sola nocere mihi."

(Azt mondják, hogy amikor az esztendőkre szóló fegyverszünetet a törökkel megkötötte Mátyás király, díszes forráskutat faragtatott, kemény márványból, a budai várban, egy alvó nimfa kivéssett képével; Marsnak azután végső búcsút kívánt mondani ezzel a felirattal: E szent forrás nimfája nyugszom, álmomat ne zavard, alszom addig, amíg érzékelem a kellemes víz csobogását. - *Mátyás király epitáfiuma*: Mátyás, a király, fekszem e sírkő alatt eltemetve, a legyőzött Ausztria hirdeti hatalmamat. A világ ijedelme voltam, félt tőlem mindkét császár, Egyedül csak a halál volt képes ártani nekem.)

----A kút építése ezek szerint 1483 után történhetett, hiszen Mátyás király ekkor kötött öt esztendőre szóló fegyverszünetet II. Bajezid szultánnal. A kétsorosra tömörített epigramma első sora Cranach sorozatban készült festményein feliratként szerepel.⁵⁷ Dürer 1525-ben készült rajzán viszont a teljes epigramma mind a négy sora olvasható.⁵⁸

----A Duna partjánál fellelt epigrammát, egy 1470 előtti kortársi feljegyzés szerint, eredetileg az itáliai Giovanni Antonio Campano (1429-1477) szerezte, ám e humanista költő összes műveinek római, 1495-ös kiadásában ennek nyoma sincs.⁵⁹ A vers legkorábbi kéziratainak datálása eléggé bizonytalan; egy 1498-as velencei nyomtatványban pedig már módosult szöveggel bukkan elő.⁶⁰ Felmerülhet tehát a kérdés, hogy Mommsen és társai vajon nem tévedtek-e mégis, amikor a nimfás-epigrammát hamisnak minősítették? Nem lehetséges-e, hogy a "Huius nympha loci..." esetleg mégis antik eredetű, s valóban "super ripam Danuvii" maradt fenn, s onnan került Itáliába? Szamosközy István (c. 1565-1612) dáciai feliratgyűjteménye hamisnak tartott darabja közül négyről már bebizonyosodott, hogy mégis eredetiek!⁶¹

----Az alvó nimfa kőbe faragott ábrázolása Ovidius *Fasti*jának egyik március havi jelenetével is összefüggésbe hozható. A március hónapról szóló III. rész 11-22. soraiban ugyanis Vesta papnőjéről, Rea Silviáról esik szó, aki cserépkorsóval a fején, vízárt megy, ám a Tiberis folyó partján leheveredve, elszenderedik (magyarul Gaál László fordításában):

Dum sedet, umbrosae salices volucresque canorae
Fecerunt **somnos** et leve **murmur aquae**.
Blanda quies furtim victis obrepsit ocellis,
Et cadit a mento languida facta manus.

S míg nyugoszik, füzes árnya, madár dala, víz csobogása,
Elringatva, reá csendesen álmot idéz.
És a szelíd szender, meglepve, leszáll a szemére,
Ernyedten kibukik karja az álla alól.

Ekkor, álmában lepi meg Mars isten a papnőt, aki így lesz Romulus és Remus anyjává: Az alvó Rea Silviát és a hozzá repülve közelítő Marsot ábrázoló dombormű az aquincumi leletek közt is fennmaradt.⁶² Mátyás Duna-parti forráskútján talán nem is egy nimfa, hanem a Tiberis partján alvó papnő szobra vagy domborműve volt látható. Mars ebben a jelenetben nem a háború istene, hanem szerelmes férfi. A békét kötő Mátyás forráskutat építő gesztusa ezzel az allegóriával válna érthetővé.

----Az alvó, ruhátlan nő ábrázolása a reneszánsz irodalomban is gyakori téma volt, hiszen a testi szépség ilyen helyzetben zavartalanul szemléltethető. Boccaccio (1313-1375) *Dekameron*jában az ötödik nap első novellája a ciprusi

Cimone és Efigenia szerelmének és házasságának történetét mondja el. A paraszti munkát végző, bárdolatlan Cimonét a forrásnál alvó szép leány megpillantása és az ebből támadt szerelem ösztönzi arra, hogy kiművelje magát:

-----"[Cimone,] sí come la sua fortuna il vi guidò, in un pratello d'altissimi alberi circuito, nell'un de' canti del quale era una bellissima fontana e fredda, allato alla quale vide sopra il verde prato dormire una bellissima giovane con un vestimento indosso tanto sottile, che quasi niente delle candide carni nascondea, e era solamente dalla cintura in giù coperta d'una coltre bianchissima e sottile; ..."

----- (Cimone, miként sorsa vezérelte, sudár fákkal környékezett tisztásra bukkant, melynek egyik sarkában, gyönyörű és hideg vizű forrás mellett, a zöld pázsiton megpillantott egy gyönyörűséges alvó leányzót, kinek testét oly lenge ruha fedte, hogy vakító fehérségből szinte semmit el nem rejtett, és csupán övétől lefelé fődözte hófehér vékony takaró, ...) ⁶³

-----Boccaccio ezen novellája azáltal vált Európa-szerte népszerűvé, hogy a XV. század második felében Filippo Beroaldo (1453-1505), majd 1502-ben a német humanista Heinrich Bebel (1472-1518) latinra fordította. ⁶⁴ Bebel neolatin elégiájában ekként szól az alvó jelenet:

Huic suberat dulcis crepitantibus unda susurris
Invitans somnum teque quietis herum,
Illic inveniunt pulchram dormire puellam
Umbrifera in ripa gramine et in viridi.
Huic adeo tenuis fuit et pellucida vestis,
Ut decor in toto corpore visus erit.

(Ahhoz közel volt csobogó susogással a kellemes víz, csalogatva az álmodót és téged, a nyugalom urát; ott találják meg, hogy elaludjon a szép leány az árnyékos parton és a zöld pázsiton. Rajta éppen csak vékony és fényes ruha volt, úgyhogy egész testén látszódtott a szépsége.)

-----A neves olasz humanista, Iulius Caesar Scaliger (1484-1558) poétikai művében, éppen a XVI. század elején újította fel az ókori paródia műfaját, ami azt jelentette, hogy a költők már meglévő, főként antik verseket alakítottak át komoly vagy humoros formában. ⁶⁵ Ezt a divatot megelőzően a nimfás-epigrammának két érdekes paródiája született. Az egyik a nápolyi neolatin költő, Hieronymus Angerianus (1470-1535) *Erotopaegnion* című szerelmi versciklusában található, amely először 1512-ben, Firenzében jelent meg nyomtatásban. ⁶⁶ A verssorozat női szereplője, Caelia, a kölcsönzött prosopopoeia révén, egyedül ebben a versben szólal meg önmaga, igaz ekkor is csupán álmában:

CAELIA DORMIENS

Dum movet aura comas, **dum fontis murmurat unda,**
Sub placida hac pressit me modo valle sopor.
Quisquis ades, mollem, dum **dormio, parce** quietem
Rumpere: sum sacrae Caelia numen **aquae.** ⁶⁷

(Amíg a szellő fújja a hajamat, amíg a forrás vize csobog, addig eme csendes völgy aljában elnyomott engem az álom. Bárki, aki érkezel, amíg alszom, kímélj meg attól, hogy szelíd nyugalmamból fölverj; Caelia vagyok, e szent víznek oltalmazója.)

-----A nimfás-epigramma nyomán készült másik paródia a magyar Thurzó Zsigmond (cc. 1460-1512) nagyváradai püspök epitáfiuma, amely 1883-ban, ásatások során került elő, s ma a barokk kori székesegyház előcsarnokának falába helyezve látható. ⁶⁸ Thurzó Zsigmond az 1480-as években Padovában tanult, s humanista műveltségének köszönhetően, hazatérte után egyre inkább emelkedett az egyházi ranglétrán, s közben a budai királyi udvarban is tevékenykedett. Kéziratokat gyűjtött, ám érdeklődése kiterjedt a mívesen nyomtatott könyvekre is. Baráti kapcsolatban állt a híres velencei könyvkiadóval, Aldus Manutiussal, aki 1502-ben az ő kérésére, és neki ajánlva adta ki Cicero *Epistulae familiares* című művét. Thurzó Zsigmond 1506-tól haláláig, 1512. szeptember 4-ig, volt nagyváradai püspök. Székhelyén reneszánsz stílusú sírkápolnát építtetett magának az ottani székesegyház főhajójának déli oldalán. ⁶⁹ A humanista püspök, még életében, epitáfium gyanánt, saját epigrammáját vésette fel a sírját fedő Thurzó-címeres kőre:

SIGISMUNDUS THURZO ANTISTES WARADIENSIS DE SE AD LECTOREM

Huius Thurzo loci princeps authorque sacelli
Dormio, dum toto personet orbe tuba.
Parce meum, quisquis legis haec epitaphia, **somnum**
Rumpere, nam numerus tu quoque noster eris.

MDXII Pridie Nonas Septembris fatis concessit, VI Idus tumulatus est. ⁷⁰

HIER. ANGERIANI

Ad Caeliam.

Tres Charites; trib³ vna Charis cōnecteris; ille
Tres Charites teneant vt dea, te Charitum.

De Caeliz flamma.

Caelia dum teretem mureo sub pollice fusum
Torqueret, lateri flaret & alba colus;
It linum in flammam. vnde hic accesserit ignis,
Ignoratur, ait serua, cremanit Amor.
Na dū corda nequit quae sunt adamantina, mi-
Insidiāns voluit lina cremare rogis. (ru
Inquit anus, lychni fuit haec scintilla propinqui.
Blanda sed augurium credidit esse parcas.
Aut haec dixit, erit fulgens regina; regique,
Non fallor, terras, & mare; signa patent:
Aut haec aeternum infiget tellure trophaeum
Ob formam. viua filia, fulsit apex.
Talia dum referant, telis armata & atra
Venit Amor, blandos sic dedit ore sonas.
Si longè aspiciens haec vixit tumē dīnos,
Atq; homines, prope cur vrere lina nequit.
Caelia dormiens.
Dum monet aura comas, dum fontis murmu-
rat vnda,
Sub placida hac praesit me modo valle sopor.
Quisquid ades, mollem, dum dormio; parte
quietem
Rumpete; sum sacrae Caelia nimen aqua.

De

Angerianus epigrammája. 1512.
(Poetae tres elegantissimi.
Paris, 1582.)

Thurzó Zsigmond sirköve. 1512.
(Rajz Bunyitay Vince könyvéből.
Nagyvárad, 1884, VII. tábla)

(Thurzó Zsigmond váradi püspök önmagáról az olvasónak. - Ennek a helynek a feje és e kápolna alapítója, Thurzó, alszom addig, amíg az egész földön szétharsog a kürt. Kímélj meg attól, bárki, aki olvasod ezt a sírverset, hogy álmomból fölverj, hiszen te is a mi sorunkba kerülsz majd! - 1512. szeptember 4-edikén a végzet által kimúlt, 8-adikán eltemettetett.)

----Jól látható, hogy az eredeti versben lévő vízcso bogás zajának helyére a paródiában másfajta hang, a végítélet kürtszava került.⁷¹ Nem meglepő, hogy a nimfás epigrammát Thurzó Zsigmond epitáfiummá formálhatta, hiszen az álom, illetve az alvás a halálra is gyakran alkalmazott metafora. A prosopopoeia átültetése is kézenfekvő volt, hiszen a sírfeliratok sok esetben szólnak az elhunyt nevében, s egyúttal valamire kérik vagy figyelmeztetik az olvasót, miként Ovidius is saját sírversében (*Tristia*, III, 3, 73-76.):

Hic ego, qui iaceo, tenerorum lusor amorum,
Ingenio perii, Naso poeta, meo;
At tibi, qui transis, ne sit grave, quisquis amasti,
Dicere: Nasonis molliter ossa cubent!

(Én, aki itt fekszem, a gyöngéd szerelmek játékos írója, Naso poéta, tehetségem miatt veszttem el. De neked, aki itt elhaladsz, ne essen nehezedre, bárki, aki szerettél, ezt mondani: Naso csontjai csendesen nyugodjanak!)

----Thurzó Zsigmond az olasz humanisták által feljegyzett teljes formájában ismerte a "Huius nympha loci..." kezdetű epigrammát, amely fontos bizonyítéka a kútfelirat magyarországi ismertségének. Végző soron a nimfás-epigramma maga is sírfelirat jellegű, s elképzelhető, hogy a Thurzóéhoz hasonló epitáfium volt az előzménye.

----Századokkal később sem merült feledésbe az alvó nimfa és a hozzácsatolt epigramma, hiszen Faludi Ferenc is találkozott vele! Ezt bizonyítja a tarcsai savanyúvíz nimfáját megszólaltató, 1775-ben írt, neolatin elégiája:

CARMEN SAECULARE
SUPER FONTE ACIDULARUM TARTSAE

Huius Nympha loci, sacri custodia fontis,
Hospes, te paucis si vocat ipsa velim
Saeculum ago ut credas signatum conspice labrum
Id ne nescires nempe monendus eras.
Collige verbenas, latus omne incigne corymbis
Et suspende suis florea serta locis
Primas sparge rosas intermicet area culta
Purpureo prasino, coccineo, croceo.
Tum litui resonent et festo tympana plausu,
Atque hilares agitet mixta iuventa choros.
Haec merui et posthac centeno foenore reddam
Sive bibas, nostris sive laveris aquis.⁷²

(Százados ének a tarcsai savanyúvízes kúthoz. - Ennek a helynek a nimfája, a szent forrás őrizője szólít téged, vendég, jómagam szeretnék pár szót mondani. Száz évet értem meg, hogy elhidd, nézd, írva van kútkávámon, most már tartsd eszedben, hisz figyelmeztettek. Szedjél zöld ágat, vedd körül minden oldalamat borostyánnal, aggass körül virágkoszorúkkal, hints friss rózsákat, s tarkálljék gondozott udvarom bíborral, fűzölddel, skarláttal, sáfránnyal. Akkor harsanjanak az ünnepen a trombiták és a dobok pergéssel, és víg körtáncokat járjon az elegyes ifjúság. Megérdemltem már ezeket, s majd százszoros kamattal fizetem meg, akár iszol, akár fürdesz a vízemben.)

----Ez az elégia az alvó nimfás-epigramma Magyarországi recepciójának egyik fontos dokumentuma, hiszen annak első sorát szó szerint, záró sorát pedig részben felidézi. Faludi nem paródiát készített, hanem, az állatáldozat kivételével, az antik forráskultusz, a fontinalia ünnepi kellékeit elevenítette fel; a prosopopeia alkalmazása érdekében pedig, a savanyúvíz Nympháját, alvó mintájához hasonlóan, beszélteti. *A tarcsai savanyóvízről* 1775-ben szerzett, magyar vers pedig nem más, mint az *Omniarium*ban leírt, "Huius Nympha loci, sacri custodia fontis" incipitű elégia költői fordítása. A magyar vers kezdete: "Ennek a forrásnak nevelő Nymphája, / Mindenféle rendek itató dajkája," és zárata: "Megfizetem százszor, akár bennem igyál, / Akár vizeimmel feredve mosódjál," az alvó nimfától kölcsönzött latin szavakat követi, azaz mindkét változat a fentiekben elősorolt antik hagyományból építkezik.

A TARCSAI SAVANYÓVÍZRŐL, MIKOR AZON KÚTNAK FELÁLLÍTÁSA UTÁN
A SZÁZADIK ESZTENDEJÉT EMLEGETTÜK 1775-BEN

Ennek a forrásnak nevelő Nymphája,
Mindenféle rendek itató dajkája
Hozzád szól, jó vendég: értsed szavaimat,
Amint felszámaztam folyó napjaimat.

Beköszönt, úgy láttam, századik esztendőm,
Saeculum-fejező teljes nyomos időm,
Keresd: feltalálad kutamnak a torkán,
Márvány kerítömnek látszatos homlokán.

Virágokkal azért hintsd meg udvaromat,
Fürtés bokrétákkal rakd meg oldalomat.
Szivárvány hajtások függjenek fölöttem,
Rózsakoszorúkkal fűzve körültemem.

Dob- és trombitászó harsogjon egekben,
Feleljen az Echo a szomszéd hegyekben,
Öregek és aprók gyűljenek számasan,
A nyers ifjak táncat járjanak párasan.

Engem emlegetve vígan mulassanak,
S ha megérdemltem, innepet tartsanak.
Megfizetem százszor, akár bennem igyál,
Akár vizeimmel feredve mosódjál.

*Írtam ott a kútnál azon 1775-dik esztendőben: Sz. István király napján. Faludy*⁷³

----Faludi, 1740 és 1745 közötti római tartózkodása során, akár maga is láthatta valahol a nimfaszobrot a verses felirattal. *Omniarium*ának talán még Rómában irogatott, korábbi részében, egy másik, töredékes elégiájában, némi

átalakítással használta fel az alvó nimfától vett kezdősört, amikor egy kedves erdei tisztástól és az ott csobogó forrástól búcsúzkodik:⁷⁴

Huius Nympha loci, sacrae custodia sylvae,
Aeternum salve, perpetuumque vale!
Vos platani rapidos Phoebi quae frangitis aestus,
Tuque susurranti fons remoratus aqua,
Aeternum salvete mihi tuque optima rerum:
Avia frondosis lympha sub arboribus.
Hic ego, dum licuit, curas solabar acerbas,
Hic et amictae ... gramine ... ripae.
O, sopor, o, blandae volucres, o, gramen et herbae
Quam fuit hic animo vivere dulce meo.
Este mei memores ...

(Ennek a helynek a nimfája, a szent erdő őrizője, üdvöz légy mindörökké és Isten legyen veled végtelenül. És ti, platánok, aki megtöritek Phoebus perzselő hevét, s te, csobogó vízzel folydogáló forrás, örökkön éljete boldogan, s te is, minden dolgok legjobbika, lombos fák alatti magányos forrás. Míg lehetett, én itt enyhítettem keserves gondjaimat, itt, és a pázsittal borított patakparton. Óh, álom, óh, nyájas madarak, óh, pázsit és fűszálak, mily édesen éltem itt kedvtelésemmek! Emlékezzetek rám ...)

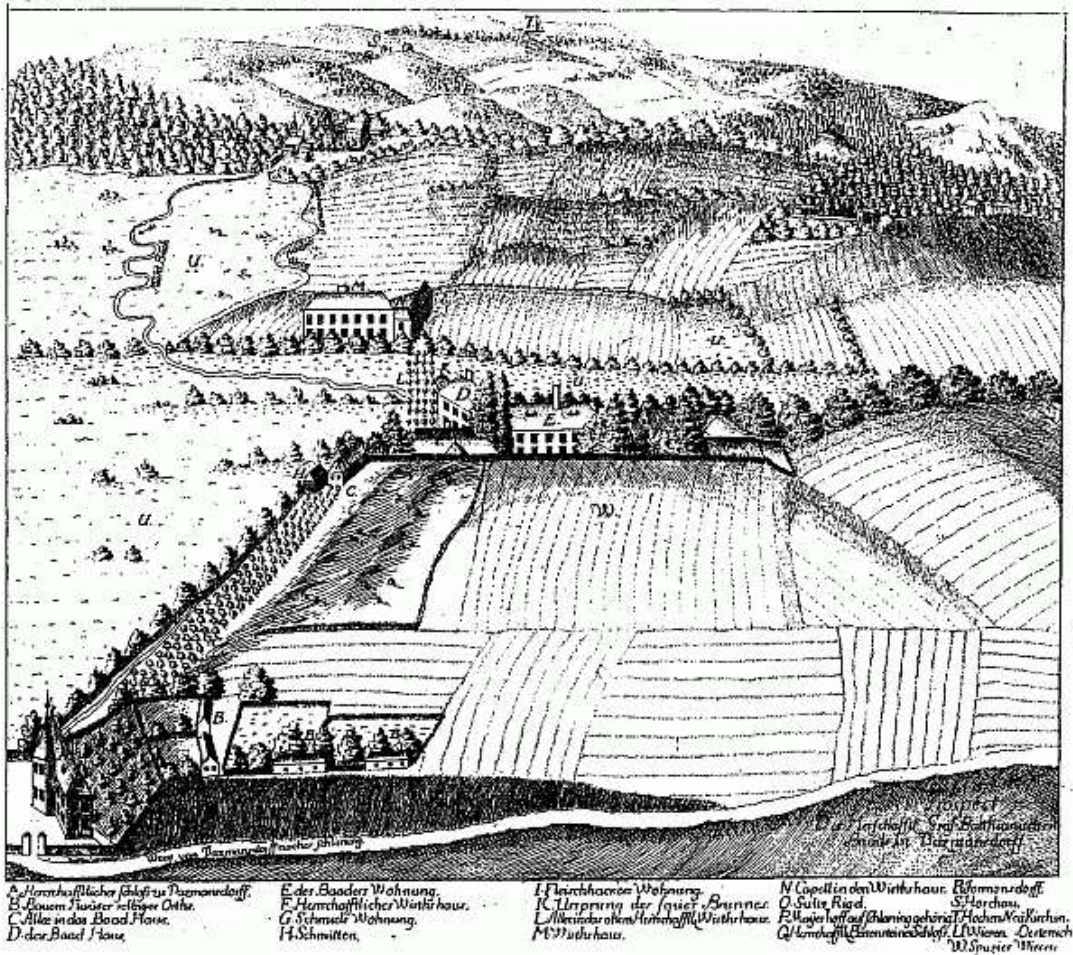
----Ennek a versnek azonban nemcsak a kezdősora kölcsönzés, hanem nagyrészt a többi sora is kompiláció! Az eredeti verset Petrus Lotichius Secundus (1528-1560), a XVI. század legjelentősebb német neolatin költője írta! "Smaragd und Phönix der deutschen Dichter" - mondták róla a kortársak, akik a Vergiliust és Ovidiust követő poétát Tassóhoz hasonlították.⁷⁵ Faludi valószínűleg Lotichius műveinek Burmann-féle kiadását lapozgatta, amely 1754-ben jelent meg.⁷⁶ A felhasznált elégia (*Carminum liber secundus*, III.) az elővárosi kertekben lévő babérfákhoz beszél:

AD LAUROS IN HORTIS SUBURBANIS

Lauri, quae **rapidus** arcetis vallibus **aestus**,
Tuque susurranti fons nemoralis aqua:
Vos lauri **salvete mihi**, salve **optima rerum**
Avia frondosis lympha sub arboribus.
Hic ego, dum licuit, curas lenire solebam,
Qua strepit e gelidis unda voluta iugis,
Hic meus argutas cecinit Venator ad auras,
Dum fleret moestis Sarnidem arundinibus.
O sopor, o blandae volucres, o gramen, et herba,
Quam fuit hic animo vivere dulce meo!
Nunc me dilectis avellere cogor ab hortis,
Nec mihi saeva dabunt fata referre pedem.
Este mei memores lauri, vosque antra valet,
Et fons, et Musis vallis amata vale.

Lotichius utolsó éveiben Heidelberg egyetemén volt orvosprofesszor. A versbéli babérfák pedig Heidelberg nyugati elővárosában zöldelltek, mégpedig az 1540-es években kialakított "Herrengarten"-ben, amely a pfalzi választófejedelmek (Pfalzgrafen) reneszánsz díszkertje volt.⁷⁷ Faludi a maga változatában, a laurosok helyett, a platánokat szólítja meg, s elhagyja, vagy átalakítja mintájának Heidelbergre utaló sorait. Kihagyja a neveket is, hiszen az eredeti elégiában említett Venator és Sarnis a neolatin poéta első eclogájának a szereplői. Lotichius egyik verse arról szól, hogy ő és barátja, a botanikus Carolus Clusius (1526-1609), sétálgatnak a heidelbergi díszkert virágai között. Nos ennek a versének néhány kiemelt sora is felbukkan az *Omniariumban*!⁷⁸

----Faludi kompilált elégiájában már nem a nimfa beszél, hanem a költő búcsúzkodik tőle, majd az általa őrzött kies hely különböző elemeitől. Lépésről lépésre halad, miként régi magyar halotti búcsúztató versek.⁷⁹ A kezdősorban említett szent erdő (sacra sylva) alighanem a parrhasiai erdő (Sylva Parrhasia),⁸⁰ olasz nevéen a Bosco Parrasio, amely egy 1725-ben kialakított liget volt a Gianicolo lábánál, és amely magát Arkádiát jelenti. Itt tartották az Accademia dell'Arcadia nevű irodalmi társaság összejöveteleit, ahová Faludit, "Carpato Dindimeio" pásztori néven, taggá, azaz arcassá választották. Szokás volt az efféle kerteket barlanggal, labirintussal, forráskutakkal, Diana-szentélllyel díszíteni.⁸¹ A 20vers elején megszólított őrző nimfa (Nympha custodia) szobra, és a kőbe vésett epigramma vélhetőleg ott volt az akadémia Tiberisen túli ligetében. A csonkán maradt elégia végére kimondatlanul is odakívánczik a kor híres kulcsmondata: "Et in Arcadia ego." (Árkádiában éltem én is.)⁸²

Tarcsa és környékének látképe. 1763.

(Rézmetszet. Ignaz Wetsch könyvének melléklete)⁸³

----Faludi azonban nem csupán árkádista költő volt, hanem az antik auctorok szorgos olvasója. Így nemcsak az akadémia, mesterségesen csinált, idilli kertjétől búcsúzik, hanem a hajdani Róma, általa felkeresett mitikus helyeitől is. Livius írja le azt a barlanggal és forrással ékes ligetet, ahol Róma királya, Numa Pompilius, találkozgatott feleségével, Egeria nimfával, s amelyet a múzsáknak szentelt (I. 21.): "Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigatbat aqua: quo quia se persaepe Numa sine arbitris velut ad congressum deae inferebat, Camenis eum lucum sacrauit, quod 'earum ibi concilia cum coniuge sua Egeria essent". Ebbe az Aventinus domb alatti, a Porta Capenán kívül lévő ligetbe jártak egykor vízért a Vesta-szüzek. Talán Rea Silviát is itt nyomta el az álom! Numa király itt áldozott bárányt a forrásnak (Ovidius, *Fasti*, III, 295-300): "Huc venit, et Fonti rex Numa mactat ovem." Egeria barlangja ma is megvan a Via Appia mentén. Régi metszeteken látszik, hogy Faludi idejében, a barlangban még volt egy nimfát ábrázoló szobor.⁸⁴ E barlangnak és az alvó Ariadne antik szobrának másolatát, 1748-ban, a dél-angliai Stourhead parkjában is elhelyezték. Az ott ma is meglévő műbarlang előtt, az eposzköltő Alexander Pope (1688-1744) angol fordításában olvasható a nimfás-epigramma.⁸⁵

Et Leo cum Grypho vitam pro coniuge ponunt :
 Tanta illis pietas, coniugūque fides.
 Auguror, omen adest, vincēt sua tymbola Sponsi :
 Auspicius Superis, mutuo amore, fide.
 Fulgebunt terris, vt fulgeat sidera coelo :
 Cumque Aquilis seros vincet vterque dies.
 Viuite felices concordī foedere, Sponsi!
 Fallor? at inconuit: sunt rata vota Joui.

XVI.

CARMEN SECVLARE
 SVPER
 FONTE ACIDVLARVM TARCSAE.

1775.

Huius Nympha loci, sacri custodia fontis,
 Hospes! te paucis, si vacat, ipsa velim.
 Seculum ago, vt credas, signatum conspice labrum :
 Id ne nescires, nempe monendus eras.
 Collige verbenas, latus omne incinge caryois :
 Et suspende suis florea sarta locis.
 Primas sparge rosas, intermicet area cultu
 Purpureo, prasino, coccineo, croceo.
 Tum litui resonent, et ferto tympana plausu :
 Atque hilares agitet mixta iuuenta choros.
 Haec merui, et post haec centeno foenore reddam:
 Siue bibas, nostris siue laueris aquis.

XVII.

XXXIV. ÉNEK.

A' TARTSAI
 SAVANYÚ VÍZRÖL,

NIKOR

AZON KÚTNAK FEL ÁLLITTATÁSA UTANN
 A' SZÁZADIK ESZTENDEJÉT EMLEGETTÉK

1775.

Eannek a' Forrásnak nevelő Nimfája,
 Minden féle Rendnek itató Dajkája,
 Hozzad szóll, Jó Vendég! értsed szavaimat.
 A' mint fel számoztam folyó napjaimat,
 Bé közfönt, úgy látom, századik eztendöm,
 Seculum fejező telylyes nyomos időm.
 Keresd, fel találod kútnak a' torkán,
 Márvány kerítőmnek látszatos homlokán.
 Virágokkal azért hintsd meg udvaromat,
 Fürtös bokrétákkal rakd meg oldalomat.
 Szívárvány hajtások üggyjenek fölöttem,
 Rózsa koszorúkkal fűzve körülöttem.
 Dob, és trombita szó harsogjon egekben,
 Feleljen az Ekhó a' szomszéd hegyekben.
 Öregek, és aprók gyűljenek számosan,
 A' nyers ifjak tántzot járjanak párosan.
 Engem' emlegetve vígan mulassanak,
 'S ha meg érdemltem, innepet tartsanak.
 Meg fizetem százszor, akár bennem igyál,
 Akár vizeimmel feredve mosódjál.

F

XXXV.

*Faludi latin és magyar verseinek Révai Miklós-féle első kiadása.
 Győr, 1786.*

----Faludi Rómából való távozása után harminc esztendővel, a szinte arkádiai környezetben fakadó tarcsai savanyúvíz kortyolgatása közben, idézte fel újra az alvó nimfás-epigrammát. Ekkor olyan pogány szokást próbált újra meghonosítani, amelyet nyolcszáz évvel korábban még űztek, illetve büntettek. Szent László király dekrétumainak I. könyvét az 1092-ben tartott szabolcsi zsinaton kodifikálták. Ennek 22. fejezete a kutak kultuszával foglalkozik: "Quicumque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides oblationes obtulerint, reatum suum bove luant."⁸⁶ (Akik a pogányok szokása szerint kutak mellett áldoznak, avagy fákhöz és forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel lakoljanak.) Faludi verse azonban nem valódi kultuszra biztat, nála az antikvitás eszköztára a költői invenciót szolgálja.

JEGYZETEK

- MÜHLBERGER, Johannes: Scaturgio Salutis. Das ist Geistliche Betrachtung des Brunnens des Lebens Jesu Christi, aus dem 13. Cap. des H. Proppheten Zachariae gerichtet auf die eigenschaften des Saurbrunnens zu Jormannsдорff und daselbst im Herren-Haus am Tag Jacobi 1620. gepredigt an yetzo aber auff begehren etlicher fürnehmer Personen auff's new übersehen vermehrt und zur druck verfertigt, per Joannem Mühlbergerum. Regensburg, 1621.
- BAJZIK Zolt: Vas vármegyei ásványvízforrások és gyógyfürdők Trianon előtt. = Vasi Szemle, (LVIII) 2004. 4. szám, 431-433. (A regensburgi könyvecske címlapjának képével). - KOLTAI András: Batthyány Ádám és könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 4.) Bp.-Szeged, 2002, 90-91, 274.
- PAYR Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyház története. Bp., 1924, 229, 234.
- Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 8. Bethlen Gábor korának költészete. Sajtó alá rend. KOMLOVSZKI Tibor és STOLL Béla. Bp., 1976, 373. (135. szám)
- Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 2. kötet. Szerk. és bev. MAKSAY Ferenc. Bp., 1990, 894.

- 6 "Im küttem én orvosságot": Lobkowitz Poppel Éva levelezése, 1622-1640. Összegyűjtötte, sajtó alá rend. és a kísérőtanulmányt írta KINCSES Katalin, Bp., 1993, 93-94. (Régi magyar történelmi források, 3)
- 7 KÁRFFY Ödön: Tarcsafürdői javallat a XVII. századból. = Közlemények Dunántúl Történetéhez, 1911, 2. szám, 94-95. - MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténet köréből. III. kötet. Adattár 1000-tól 1700-ig. Bp., 1931, 335. (1207. szám)
- 8 "Im küttem én orvosságot" ... 103-104 (9. szám)
- 9 MERÉNYI Lajos: Esterházy Miklós levelei Nyáry Kristinához, 1624-1639. = Történelmi Tár, 1900, 36.
- 10 MERÉNYI Lajos i. m. 36-42, 280-283; MERÉNYI Lajos: Esterházy Miklós újabb levelei Nyáry Kristinához. = Történelmi Tár, 1901, 487-489. 11 1635. július 26-án.
- 12 A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf KÁROLYI Tibor, sajtó alá rendezi GÉRESI Kálmán. Negyedik kötet. Oklevelek és levelezések 1600-1700. Bp., 1887, 240-242.
- 13 Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése I. Rákóczy Györggyel. Közli BEKE Antal. Bp., 1882, 31-32.
- 14 Magyar leveleskönyv I. Szerk. BALOGH József és TÓTH László. Kiadja H. BALÁZS Éva. Bp., 2001, 249.
- 15 TÓTH Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601-1620, 1631-1641. Szombathely, 1992, 214.
- 16 "Im küttem én orvosságot": Lobkowitz Poppel Éva levelezése, 1622-1640. Összegyűjtötte, sajtó alá rend. és a kísérőtanulmányt írta KINCSES Katalin, Bp., 1993, 212. (71. levél)
- 17 "Im küttem én orvosságot" ... 49, 83. (154-es jegyzet) - MOL, P 1322, Inventáriumok, no. 121. Mikrofilm: 4347-es doboz.
- 18 TAKÁTS Sándor: Régi magyar fürdősök. = T. S.: A magyar múlt tarlójáról. Bp., 1926. - T. S.: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból. Sajtó alá rend. BENDA Kálmán. Bp., 1961, 343.
- 19 ÖTVÖS Péter: Árva Wesselényi Anna levele István fiához 1636-ból. = Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II. Szeged, 1990, 101-104. (Pozsonyból, 1636. június 26-án írja: "így, jó fiam, ő Bécsben indul, én pedig az Savanyúvízhez")
- 20 DEÁK Farkas: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (sz. 1584 ?1649) életrajza és levelezése. Bp., 1875, 150-151.
- 21 Slovenský biografický Slovník (od roku 833 do roku 1990) VI. Zväzok T-Ž. Martin, 1994, 113-114.
- 22 TRAJANUS (Beneschovius Boemus), Adam: Saluberrimae Pistinienses thermae ... Trencsén, 1642. (RMNy 1973.) A sárospataki unikum példány most került vissza Nyizsnij-Novgorodból. - A pöstyéni múzeumban fennmaradt kéziratos másolatának faksimile kiadása: TRAJAN Benešovský, Adam: Uzdravujúce piešťanské kúpele. Preklad štúdia Augustin REBRO, zostavil Elemír ČELKO. Bratislava, 1979. - MAGYARY-KOSSA i. m. III. kötet, 359. (1309. szám)
- 23 ZIMÁNYI Vera: A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI-XVII. században. Bp., 1968, 22.
- 24 KOLTAI András: Batthyány Ádám és könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 4.) Bp.-Szeged, 2002. 46, 50.
- 25 Pálffy Pál nádor levelei (1644-1653). Kiad. S. LAUTER Éva. Bp., 1989, 69-70.
- 26 TAKÁTS Sándor: Régi magyar fürdősök. = T. S.: A magyar múlt tarlójáról. Bp., 1926. - T. S.: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból. Sajtó alá rend. BENDA Kálmán. Bp., 1961, 343.
- 27 MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténet köréből. III. kötet. Adattár 1000-tól 1700-ig. Bp., 1931, 446-447 (1609. szám)
- 28 ZRÍNYI Miklós Összes művei 2. Levelek. Kiad. CSAPODI Csaba, KLANICZAY Tibor. Bp., 1958, 107-109.
- 29 LUIPERSBECK, Rudolf: Das Heilbad Bad Tatzmannsdorf. Entwicklung und Grundlagen. Hg. Von der Kurbad Tatzmannsdorf AG. Pinkafeld, [cr. 1985.] 26.
- 30 Vasvármegye. Szerk. SZIKLAY János-BOROVSKY Samu. Bp., 1898, 408 (Magyarország vármegyéi és városai).
- 31 Lásd Faludi Ferencnek a továbbiakban szóba kerülő verse címét!
- 32 WALTHER László: Érdekes levél. = Athenaeum, 1840, I. félév, 25. szám, 390-393.
- 33 MIKES Kelemen: Törökországi levelek és Misszilis levelek. Kiad. HOPP Lajos. Bp., 1966, 59-60.
- 34 Széki gróf Teleki József özvegye Bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése. 1700-1759. I. kötet. Kiad. SZÁDECZKY KARDOSS Lajos. Bp., 1922, 414-416.
- 35 BÉL Mátyás: Descriptio comitatus Castris Ferrei per Mathiam Belum * Vas vármegye leírása. Fordította TIHANYINÉ SZÁLKA Irma. Az előszót írta, a fordítást átnézte, jegyzetekkel és irodalommal ellátta BENEDEFY László. = Vasí Szemle, 1976 (XXX) 1. szám, 116.
- 36 LUIPERSBECK, Rudolf: Das Heilbad Bad Tatzmannsdorf. Entwicklung und Grundlagen. Hg. Von der Kurbad Tatzmannsdorf AG. Pinkafeld, [cr. 1986.] 28. - A magyar udvari kancellária BéL Mátyásnak küldött, Bécsben, 1733. május 28-án kelt levelében szó esik a Deső családról, mint Tarcsa egyik birtokosáról: "Tarcsa cum accidulis, et residentia nobilitari juris familiae Deső possessionisque actualis Joannis Mohos dictae ..." BÉL Mátyás levelezése. A leveleket sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette SZELESTEI N. László. Bp., 1993, 283, 298. (Magyarországi tudósok levelezése, III.)
- 37 GYÁRFÁS Tihamér: Faludi Ferenc élete. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1910, 1-5, 129-141, 398-427. - SÁRKÖZY Péter: Faludi Ferenc (1704-1779). Pozsony, 2005. (Magyarok emlékezete)
- 38 FALUDI Ferenc Költeményes maradványai. I. köt. Ed. Révai Miklós. Győr, 1786, 81, 102.
- 39 FALUDI Ferenc Prózái művei. Sajtó alá rend. VÖRÖS Imre, a latin nyelvű szövegeket gond. URAY Piroska. Bp., 1991, II. kötet, 980.
- 40 Der kleine Pauly Lexikon der Antike. Hrg. Konrat ZIEGLER und Walther SONTHEIMER. Zweiter Band. Stuttgart, 1967, 590. (Fons)
- 41 HORATIUS: Ódák és epódoszok. A szöveget gond., bev. és a jegyz. BORZSÁK István. Bp., 1975, 333-335. (Auctores Latini, XVIII)
- 42 Janus PANNONIUS: Poemata. Pars prima. Utrecht, 1784, 273-275. - Janus PANNONIUS: Összes munkái - Opera omnia. Közrebocsátja V. KOVÁCS Sándor. Bp., 1987, 320-321.

- 43 WESZPRÉMI, Stephanus: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Pars II. Lipsiae-Viennae, 1778. - WESZPRÉMI István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Második száz. Első rész. Ford. KÖVÁRI Aladár. Bp., 1962, 180-181.
- 44 Weszprémi István adatát Francesco Bonadától vette (Carmina ex antiquis lapidibus. II. Roma, 1751.), aki pedig Janus Gruter gyűjteményére utalt: Grut. XXIX. 8. (Inscriptiones antiquae totius orbis Romani. Heidelberg, 1603). Maga Gruter viszont Wolfgang Lazius (1514-1565) kéziratát használta. Weszprémi az epigrammát Gisbert Cuper (Harpocrates. Utrecht, 1687, 233.) kiegészítése szerint közölte.
- 45 Anthologia Latina II. Carmina Latina epigraphica. Conlegit Franciscus BUECHELER. Fasc. 2. (Leipzig, 1895.) Stuttgart, 1982, 400-401. - Bücheler az első sor hiányát, Gisbert Cuper olvasatát elvetve, Mommsen nyomán, másként egészítette ki: [Hanc tibi marmoreo caesam de monte d[icavit]. - CIL III, 1395. = Corpus Inscriptionum Latinarum. Vol. III: Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. Edidit Th. MOMMSEN. Berlin, 1873, 226 (Pars prior, 1395.) - Cuper kiegészítését igazolják azonban Vergilius sorai: "Dat tibi praeterea fortunae parva prioris / Munera, ..." (Aeneis, VII. 243-244.) Diana ekként említődik: "Tu, dea, tu praesens nostro succurre labori, / astrorum decus et nemorum Latonia custos." (Aeneis, IX. 404-405.); Iturna folyamnimfa megszólítása pedig ez: "Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro." (Aeneis, XII, 143.) Papinius Statius is hasonlóan fogalmaz: "Tu, nobile quondam / Undarum nemorumque decus, quo sospite maior / Diva et Nympharum longe regina ferebar." (Thebais, IX, 382-384.). Ovidiusnál Egeria nimfa Dianának áldozott: "Nympha, mone, nemori stagnoque operata Dianae." (Fasti, III, 261.)
- 46 Ma Románia területén: Geoagiu és Cigmău.
- 47 MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. III. kötet. Bp., 1931, 197. (785. szám), 340 (1231. szám), 355. (1285. szám) - DEMKÓ Kálmán: A magyar orvosi rend története. Bp., 1894, 400-401.
- 48 A prosopopeia modern értelmezését lásd: De MAN, Paul: Az önéletrajz mint arcrongálás. Ford. Fogarasi György. = Pompeji, 1997, 2-3. szám, 93-107. (De MAN, Paul: Autobiography as De-Facement. = Rhetoric of Romanticism. New York, 1982, 67-81.)
- 49 BOISSARD, Jean Jacques: I. pars Romanae urbis topographiae & antiquitatum, qua succincte & breviter describuntur omnia quae tam publice quam privatim videntur animadversione digna. [Francofurti, apud Iohannem Feyerabend, impensis Theodori de Bry] 1597, 53.
- 50 CIL VI/5, 3*e. = Corpus Inscriptionum Latinarum. Vol. VI: Inscriptiones Urbis Romae. Pars 5. Inscriptiones falsae. Ed. E. BORMANN, G. HENZEN, Chr. HUELSEN. Berlin, 1885, 3*e.
- 51 KURZ, Otto: Huius nympha loci: A Pseudo-classical Inscription and a Drawing by Dürer. = Journal of the Warburg and Courtauld Institute, 16 (1953), 171-177.
- 52 PATAKI, Zita Ágota: "nympha ad amoenum fontem dormiens" (CIL VI/5, 3*e) Ekphrasis oder Herrscherallegorese? Studien zu einem Nymphenbrunnen sowie zur Antikenrezeption und zur politischen Ikono-graphie am Hof des ungarischen Königs Matthias Corvinus. Band 1: Text, Band 2: Anhänge und Abbildungen. ibidem-Verlag, Stuttgart, 2005. 622 p.
- 53 RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Nympha super ripam Danubii. = Irodalomtörténeti Közlemények, LXXXVII (1983), 67-74; és R. Sz. Á.: "Nympha super ripam Danubii" Tanulmányok a XV-XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Balassi Kiadó, Bp., 2002. (Humanizmus és Reformáció, 28) 87-102.
- 54 "Mathias rex, dum floreret Hungaria, ad fontem dormiens [!], ita versificatus fuisse dicitur: Musa sacri fontis somnum ne rumpe quiesco. Generoso iuveni D. Gregorio Horvath in suam memoriam scripsit Georgius Henisch Barthfeldensis artis Medicae Doctor et Mathematicus Augustanus Die S. Michaelis 1580." - Henisch György = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1891-1914, IV., 699-702.
- 55 Historiae inclyti Matthiae ... ex Antonio BONFINII, Claudiopoli, 1565. MTA Könyvtára, RM II. 4/b. - Címlapján: "D. Thomae Iordano fratri charissimo Stephanus Iordanus Claudiopoli mittebat 1569. - E könyv később is Morvaországban maradt, ahol, a beragasztott ex libris tanúsága szerint, egy olmtüzi jogi doktor, Joseph Wratislaw Edler von Monse (1733-1793) birtokába került. - MAGYAR László András - SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Jordán Tamás. = Magyar művelődéstörténeti lexikon, középkor és kora újkor, IV. Főszerkesztő KŐSZEGHY Péter, Bp., 2005, 489-490.
- 56 A tévesen Jacobus Pisónak (1470?-1527) tulajdonított epitáfiumot közlik: BUDAI Ferenc: Magyarország polgári históriájára való lexikon a XVI. század végéig. Kiad. BUDAI Ézsaiás, Nagyvárad, 1804-1805. - PONGRÁCZ József: A cambridgei Korvin-kódex és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratái. = Magyar Könyvszemle, 1912, 3. - Analecta nova ad historiam rnascentium in Hungaria litteratum spectantia. Relictis cum commentariis edidit Eugenius ÁBEL partimque auxit Stephanus HEGEDŰS, Budapestini, 1903, 419. - Verses magyar fordítással: TÓTH Béla: Szájruj szájrja. A magyarság szállóigéi. Bp., 1901, 25. - A magyar reneszánsz költői. Ford. és bev. GERÉB László. Bp., [1947], 19. - KLANICZAY Tibor: A valódi és az ál Piso-versek. = Irodalomtörténeti Közlemények, XCVII (1993), 52-56.
- 57 BIERENDE, Edgar: Lucas Cranach d. Ä und der deutsche Humanismus. München - Berlin, 2002.
- 58 Wien, Kunsthistorisches Museum. - Arte e erotismo a cura di Stefano ZUFFI, testi di Marco BUSSAGLI e Stefano ZUFFI. Electa, Milano, 2001, 215.
- 59 CAMPANUS, Ioannes Antonius: Opera. [Ed. Michael FERNUS] Romae, 1495.
- 60 Pataki Zita Ágota idézett műve, 335-338.
- 61 Mihai Bărbulescu ezeket írja: "A szakirodalom Szamosközyt hamis feliratok szerzőjeként is ismeri. Mommsen kritikus, olykor hiperkritikus szemlélete az *Analectá*ban közzétett hatvanegy dáciai feliratot két csoportra osztotta: harminckettőt eredetinek, huszonkilencet pedig hamisnak minősített. Az utóbbiak közül négyről később bebizonyosodott, hogy mégis eredeti." (SZAMOSKÖZI István [Stephanus ZAMOSIUS]: Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum 1593 - Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Juliae et circa locorum 1593. Sajtó alá rendezte BALÁZS Mihály, MONOK István; bevezette Mihai BĂRBULESCU, KOVÁCS András. Szeged, 199, 10-11.)
- 62 ERDÉLYI Gizella: A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. A szerző kéziratosa hagyatékából sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta GÁSPÁR Dorottya. Bp., 1974. 143, 150. és a 190, 201. számú képmelléklet. (Apollo könyvtár, 5.)
- 63 Boccaccio: Dekameron. Ford. RÉVAY József. = Boccaccio Művei. II. kötet. Bp., 1975, 7.
- 64 BOCCACCIUS, Ioannes: Fabulosae historiae tres de amore Philippo BEROALDO interprete. Argentorati, excudebat Jac. Kammerlander, 1536. - BEBELIUS, Henricus: Elegia Cimonis denuo emendata, in: Heinrich BEBEL, Haec Bebeleliana opuscula nova: Epistola ... de laudibus ... veterem Germanorum. Strassburg, 1508.
- 65 TARNAI Andor: A paródia a XVI-XVII. századi Magyarországon. = Irodalomtörténeti Közlemények, XCIV. (1990), 444-469. - Scaliger a "Phasellus ille, quem videtis, hospites ..." kezdetű Catullus-vers (4, 1.) antik paródiájához (Catalepton, X.): "Sabinus ille, quem videtis, hospites ..." hasolót írt maga is: "Boletus ille, qui necavit, hospites..."

- 66 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Caelia mint alvó nimfa. = Irodalomismeret, XVI. évf. 2005, 3. szám, 40-42. - Pataki Zita Ágota idézett könyvében (Band 1, 93), tévesen, a XVIII. századnál idézi Agerianus (sic!) versét!
- 67 ANGERIANO, Girolamo: The Erotopaegnon. A Trifling Book of Love of Girolamo Angeriano. [ANGERIANUS Hieronymus: Erotopaegnon] Edited and translated with commentary by Allan M. WILSON. Nieuwkoop De Graaf Publishers, 1995, 130: LXXXI. (Bibliotheca Humanistica & Reformatorica, volume LIII.) - Wilson angol fordítása: "As the breeze was blowing my hair, as the spring's water was babbling, sleep lately overcame me in this peaceful valley. Whoever you are, stranger, refrain from disturbing my gentle rest while I sleep: I am Caelia, the goddess of this sacred stream." - Angerianus más esetben is készített paródiát, például *De amore* című versében (203: CLXVII, 1-2.), ahol Amor gyermekvoltát játékosan kétségbe vonta: In tabula primus tenerum qui pinxit Amorem / Ingenio et docta non fuit ille manu. ... Az előkép Propertius elégiája volt (II. 12, 1-2.), amelyet Angerianus ellenkező értelemre fordítva imitált: Quiquinque ille fuit, puerum qui pinxit Amorem, / Nonne putas miras hunc habuisse manus? ...
- 68 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Mátyás király Duna-parti nimfa-kútja és epigrammájának humanista paródiája. = Kalligram (Pozsony) 2003/12, december (Antikvitás az ezredfordulón) 82-89. - PATAKI, Zita Ágota: Wechselwirkung zwischen Humanismus und Kunst am Beispiel des Motivs der schlafenden Quellnymphe. = Die Länder der Böhmischen Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige (1471-1526): Kunst - Kultur - Geschichte. Hg. Evelin WETTER, Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 2, Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern, 2004, 341-349. - Pataki Zita Ágota idézett könyvében (Stuttgart, 2005.) Band 1, 77-83; Band 2, 339, Abb. 14.
- 69 WENCZEL Gusztáv: Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc, négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó-családból. 1497-1540. Bp., 1878. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, VII. 9.) - Magyar humanisták levelei XV-XVI. század. Közreadja V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1971, 447-118.
- 70 BUNYITAY Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig, III. kötet. Nagyvárad, 1884, 112-113, VII. tábla. - BALOGH Jolán: Varadinum * Várad vára. 1-2. kötet. Bp., 1982. (Művészettörténeti füzetek, 13/1-2.) 1. kötet, 34; 91. számú kép. 2. kötet, 59, 284-285.
- 71 Az epigramma második sora Alcuin (735-804) epitaphiumának 20-21. sorára emlékeztet: "Personet angelica donec ab arce tuba: / Qui iaces in tumulo, terrae de pulvere surge!"
- 72 NAGY Elemér: Faludi Ferenc Omniariumának latin költeményei és jegyzetei. Ipolyság, 1943, 46-47. - FALUDI Ferenc Prózai művei. Sajtó alá rend. VÖRÖS Imre, a latin nyelvű szövegeket gond. URAY Piroska. Bp., 1991, II. kötet, 964-965, 1081, 1105.
- 73 FALUDI Ferenc Versei. Összeszedte és a jegyzeteket írta NÉGYESY László. Bp., 1900, 70-71, 157-158. - FALUDI Ferenc: Fortuna szekerén okossan ülj. Versek. Téli éjszakák. Kiad. VARGHA Balázs. Bp., 1985, 112.
- 74 NAGY Elemér i. m., 33, 67. - FALUDI Ferenc *Prózai művei ... II. kötet*, 943, 1065, 1100. - Tanulmányában idézte: SZÖRÉNYI László: Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1991, 592.
- 75 Deutsches Literatur-Lexikon. Biographisches und bibliographisches Handbuch von Wilhelm KOSCH. Bern, 1953, 1557. - Kindlers neues Literatur Lexikon. Chefredaktion Rudolf RADLER. Band 10. München, 1990, 613-615.
- 76 LOTICHIUS SECUNDUS, Petrus: Poemata omnia, Recensuit, notis et praefatione instruxit Petrus BURMANNUS, Tomus I. Amsterdam, 1754, 465-466. (Reprint: Hildesheim, 1999).
- 77 Petri LOTICHII SECUNDI Solitariensis Poemata, quae extant omnia. Selectis Petri BURMANNI SECUNDI Hoogstratani. ** Christiani Friderici QUELLI notis illustrata. Recensuit praefatus est notasque suas et indicem adiecit Carolus Traugott KRETZSCHMAR. Dreäsdæ, 1773, 230. - METZGER, Wolfgang: "All Ding zergenglich". Der Heidelberger Herrengarten: ein vergessener Renaissancegarten im Licht neuer Quellen. = Die Gartenkunst, Bd. 12 (2000/2.), 275-302.
- 78 Carminum liber primus, VI. *Ad Clusium, de heliotropio, hyacintho et lauro*. "Adspice, dum riguo, Clusi, spatiamur in horto..." - FALUDI Ferenc Prózai művei ... II. kötet, 943, 1065, 1100.
- 79 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Balassi búcsúverse és a prosopopoeia a XVII-XVIII. század magyar nyelvű költészetében. = Irodalomtörténet, 2004, 173-211.
- 80 Árkádia lakóit egy városról, Parrhasiáról nevezték parrhasiaiaknak, vagy arcas Parhasisnak. - A Palatinuson épült császári palota nagytermének költői neve "Aula Parrhasia" volt, mert ezen a dombon települt meg először az Árkádiából anyjával, Carmentával együtt a Tiberiszhez érkezett Euander. Ovidius írja Euanderről (*Fasti*, I, 477-478), hogy "cum matre fugatus / deserit Arcadium Parrhasiumque larem." Martialis dicsekszik azzal, hogy verseit a parrhasiai teremben talán felolvassák (VII, 99, 3.): "carmina Parrhasia si nostra legentur in aula."
- 81 SÁRKÖZY Péter: Et in Arcadia ego (Magyarok és a XVIII. századi Itália. = Irodalomtörténeti Közlemények, 87 (1983), 243. - SÁRKÖZY Péter: A "Kárpátok Dindimeója": Faludi Ferenc, a római Árkádia költője. = Irodalomtörténeti Közlemények, 109 (2005), 34-46.
- 82 Ez a csonka mondat először Guercino (1591-1666) 1623-ban festett képén olvasható; ám 1647-ben, Nicolas Poussin (1594-1665) Árkádiát ábrázoló festményén újra megjelenve terjedt igazán el, folyamatosan változó értelmet nyerve. Kazinczy Csokonai debreceni sírjára ezt a mottót akarta íratni, ám javaslatának a hírhedt Árkádia-pör lett a következménye.
- 83 TÓTH Ferenc: Egy tarcsafürdői emlék: Bárány Tóth Ferenc (1733-1793) élete és munkássága. = Vasi Szemle, 2001 (LV) 1. szám, 31-42. (Tarcsa és környékének látképe 1763-ban.)
- 84 PATAKI Zita Ágota idézett műve, 365-366, Abb. 111.
- 85 Nymph of the grot, these sacred streams I keep, / And to the murmur of the water sleep, / Oh! Spare my slumbers, gently tread the cave, / And drink in silence, or in silence lave. - Zita Ágota PATAKI, idézett műve, 347. Abb. 98. - Edward Bulwer Lytton (1803-1873) Devereux (1829) című, Anna királynő (1702-1714) idején játszódó regényében szerepelteti Pope-ot; idézi a "Hujus Nympha loci" kezdetű epigrammát és a belőle készült Pope féle fordítást (VI, 6.): "Ah!" said Pope, "would that you could give me a fitting inscription for my fount and grotto! The only one I can remember is hackneyed, and yet it has spoiled me, I fear, for all others: Hujus Nympha loci, ..."
- 86 Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000-1526. évi törvénycikkék. Kiad. NAGY Gyula, KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, MÁRKUS Dezső, Bp., 1899, 56-57.